

نقد و بررسی نظریه آیت‌الله بروجردی درباره نفقه زوجه و تطبیق آن با قوانین حمایت از خانواده در ایران

محسن نگاهی^۱

سید شهرام موسوی^{۲*}

چکیده

این مقاله به بررسی و نقد نظریه آیت‌الله بروجردی درباره نفقه زوجه و تطبیق آن با قوانین حمایت از خانواده در ایران می‌پردازد. آیت‌الله بروجردی، یکی از برجسته‌ترین مراجع تقلید شیعه، نظریه‌ای نوآورانه در زمینه نفقه زوجه ارائه کرده که بر وجوب مطلق نفقه بدون شرط تمکین تأکید دارد. این نظریه از سوی برخی به عنوان گامی مهم در راستای تقویت حقوق زنان در خانواده اسلامی شناخته شده است. در این مقاله، ابتدا مفهوم نفقه زوجه از دیدگاه فقه اسلامی و مبانی فقهی آن بررسی می‌شود. سپس نظریه آیت‌الله بروجردی تحلیل و با دیگر نظریات فقهی مقایسه می‌شود. در ادامه، تطبیق این نظریه با قوانین حمایت از خانواده در ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد و نقاط قوت و ضعف این تطبیق ارزیابی می‌شود. همچنین، تأثیر این نظریه بر رویه قضایی و فقه معاصر و میزان پذیرش آن توسط فقهای معاصر بررسی شده و نمونه‌های قضایی مرتبط معرفی می‌شود. در پایان، مقاله با ارائه پیشنهاداتی برای بهبود تطبیق نظریه بروجردی با قوانین معاصر و پیشنهاداتی برای پژوهش‌های آینده به نتیجه‌گیری می‌رسد.

کلیدواژه‌گان: نفقه زوجه، آیت‌الله بروجردی، قوانین حمایت از خانواده، فقه اسلامی، رویه قضایی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۲. استادیار، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

مقدمه

نفقة زوجه یکی از مباحث کلیدی و بنیادین در فقه اسلامی است که به موجب آن شوهر موظف است هزینه‌های زندگی همسر خود را تأمین کند. این وظیفه شامل مواردی مانند خوراک، پوشاک، مسکن و دیگر نیازهای اساسی است که به زندگی مشترک و شایسته همسر کمک می‌کند. نفقه در فقه اسلامی به عنوان یک حق واجب شناخته می‌شود و ترک آن از سوی شوهر می‌تواند عواقب شرعی و قانونی داشته باشد. این مسئله نه تنها از دیدگاه دینی، بلکه از منظر اجتماعی و حقوقی نیز دارای اهمیت است، چرا که نفقه زوجه به حفظ کیان خانواده و حمایت از حقوق زنان در جامعه اسلامی کمک می‌کند. بررسی نظریات فقهی در زمینه نفقه زوجه از چند جهت حائز اهمیت است. نخست، نظریات فقهی به عنوان یکی از منابع اصلی حقوق اسلامی، نقش اساسی در شکل‌دهی به قوانین مدنی و خانواده در کشورهای اسلامی دارند. دوم، با توجه به تغییرات اجتماعی و اقتصادی در جوامع معاصر، تطبیق این نظریات با شرایط کنونی ضروری است تا بتوان پاسخی مناسب به نیازهای خانواده‌های مسلمان ارائه داد. سوم، تحلیل و نقد نظریات فقهی کمک می‌کند تا زوایای مختلف موضوعات حقوقی روشن‌تر شود و نقاط قوت و ضعف هر نظریه به دقت مورد ارزیابی قرار گیرد.

آیت‌الله سید حسین بروجردی (۱۲۵۴-۱۳۴۰ شمسی) یکی از برجسته‌ترین مراجع تقلید شیعه در قرن بیستم بود که تأثیرات عمیقی بر فقه اسلامی و حوزه‌های علمیه شیعه داشت. وی به دلیل دانش گسترده‌اش در علوم فقهی و اصولی و همچنین نفوذ معنوی و اجتماعی بالایش در دوران حیات خود، به عنوان یکی از مهم‌ترین شخصیت‌های دینی جهان تشیع شناخته می‌شود. آیت‌الله بروجردی در حوزه علمیه قم نقش کلیدی در تحول و تقویت این مرکز علمی داشت و نظریات فقهی او همچنان به عنوان مرجعی معتبر در مسائل مختلف فقهی مورد استناد قرار می‌گیرد.

هدف این مقاله بررسی و نقد نظریه آیت‌الله بروجردی در زمینه نفقه زوجه و تطبیق آن با قوانین حمایت از خانواده در ایران است. این پژوهش سعی دارد تا با ارائه تحلیلی دقیق از نظریه ایشان و مقایسه آن با دیدگاه‌های دیگر فقها، نقاط قوت و ضعف این نظریه را مشخص کرده و کاربرد آن در نظام حقوقی کنونی ایران را ارزیابی کند. به این ترتیب، مقاله حاضر به دنبال ارائه راهکارهایی برای بهبود و تقویت قوانین خانواده در ایران بر اساس آموزه‌های فقه اسلامی است.

مفهوم و ماهیت نفقه زوجه در فقه اسلامی

تعریف نفقه از دیدگاه فقه اسلامی

نفقه در لغت به معنی «هزینه» و «خرجی» است و در اصطلاح فقهی به مالی اطلاق می‌شود که مرد باید برای تأمین نیازهای روزمره همسرش پردازد. این نیازها شامل مسکن، پوشاک، خوراک، و دیگر ملزومات زندگی می‌شود. از منظر فقهی، نفقه یک حق واجب است که بر عهده شوهر قرار دارد و با عقد نکاح بر زن واجب می‌شود، حتی اگر زن ثروتمند باشد (شهید ثانی، ۱۴۲۶). آیت‌الله بروجردی نیز این تعریف را می‌پذیرد و بر وجوب نفقه زوجه تأکید می‌کند، اما در مورد جزئیات و شرایط آن دیدگاه‌های خاصی دارد که در بخش‌های بعدی بررسی خواهد شد.

بررسی مبانی فقهی نفقه زوجه

مبانی فقهی نفقه زوجه بر اساس قرآن، سنت، اجماع و عقل قرار دارد. در قرآن کریم آیات متعددی به موضوع نفقه اشاره دارد؛ از جمله آیه ۳۴ سوره نساء که می‌فرماید: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ ... وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ» که نشان‌دهنده مسئولیت مالی مردان نسبت به زنان است. همچنین در سنت نبوی احادیث متعددی وجود دارد که به وجوب نفقه تأکید می‌کند (حر عاملی، ۱۴۰۹). اجماع فقها نیز به عنوان یکی از منابع

فقهی بر وجوب نفقه صحه می‌گذارد و عقل نیز به ضرورت تأمین نیازهای زن توسط شوهر حکم می‌کند، چرا که این امر به استحکام خانواده کمک می‌کند.

اقوال مختلف فقها درباره نفقه زوجه

فقهای شیعه و سنی درباره نفقه زوجه اتفاق نظر دارند که این حق واجب است، اما در جزئیات و شرایط آن تفاوت‌هایی وجود دارد. برخی فقها مانند شیخ طوسی و علامه حلی معتقدند که نفقه زوجه مشروط به تمکین زن است (شیخ طوسی، ۱۴۱۱؛ علامه حلی، ۱۴۰۷). در مقابل، برخی دیگر از فقها مانند آیت‌الله بروجردی معتقدند که نفقه باید بدون شرط تمکین به زن پرداخت شود، چرا که این حق به محض عقد نکاح برای زن ایجاد می‌شود و مشروط به هیچ شرطی نیست (بروجردی، ۱۴۰۹). این دیدگاه‌ها نشان‌دهنده تنوع نظری در فقه اسلامی درباره موضوع نفقه زوجه است.

نظریه آیت‌الله بروجردی درباره نفقه زوجه

آیت‌الله بروجردی نظریه‌ای متمایز در مورد نفقه زوجه دارد که بر اساس اصول فقهی و مبانی اصولی وی شکل گرفته است. او معتقد است که نفقه زوجه یک حق غیرقابل اسقاط است که به محض وقوع عقد نکاح بر عهده شوهر قرار می‌گیرد و این حق مستقل از تمکین زن از شوهر است. به عبارت دیگر، از دیدگاه بروجردی، نفقه زوجه به عنوان یک حق طبیعی و انسانی برای زن محسوب می‌شود که مرد موظف است بدون هیچ‌گونه شرطی آن را تأمین کند (بروجردی، ۱۴۰۹).

مبانی فقهی و اصولی نظریه آیت‌الله بروجردی

نظریه آیت‌الله بروجردی بر چند مبنا اساسی استوار است. نخست، او به آیات قرآن کریم استناد می‌کند که مسئولیت مالی مردان نسبت به زنان را به صراحت بیان کرده‌اند. دوم، وی به روایات متعددی اشاره می‌کند که بر وجوب نفقه بدون شرط تمکین تأکید دارند (حر عاملی، ۱۴۰۹). سوم، بروجردی معتقد است که نفقه زوجه باید بر اساس نیازهای واقعی و شرایط اقتصادی زن تعیین شود و نباید به یک مقدار ثابت و از پیش تعیین شده محدود شود. این دیدگاه انعطاف بیشتری به مفهوم نفقه می‌دهد و آن را با شرایط زندگی معاصر هماهنگ می‌سازد.

مقایسه نظریه آیت‌الله بروجردی با نظرات دیگر فقها

نظریه آیت‌الله بروجردی در مقایسه با نظرات دیگر فقها، از جنبه‌هایی مانند عدم شرطیت تمکین و تعیین نفقه بر اساس نیازهای واقعی زن، تفاوت‌های چشمگیری دارد. بسیاری از فقهای سنتی مانند شیخ طوسی و علامه حلی، نفقه زوجه را مشروط به تمکین زن می‌دانند و معتقدند که در صورت عدم تمکین، نفقه به زن تعلق نمی‌گیرد (شیخ طوسی، ۱۴۱۱؛ علامه حلی، ۱۴۰۷). اما بروجردی با رد این شرط، نفقه را به عنوان یک حق انسانی برای زن در نظر می‌گیرد که باید بدون شرط تمکین تأمین شود. این تفاوت نظری نشان‌دهنده رویکرد انسان‌محور و حقوق‌مدار آیت‌الله بروجردی در مسائل فقهی است که سعی دارد فقه را با مقتضیات زمانه تطبیق دهد.

بررسی تطبیقی نظریه آیت‌الله بروجردی با قوانین حمایت از خانواده در ایران

نگاهی به قوانین حمایت از خانواده در ایران

قوانین حمایت از خانواده در ایران، به ویژه در موضوع نفقه زوجه، بر مبانی فقه اسلامی تدوین شده است. این قوانین شامل مقررات متعددی در مورد حقوق و وظایف زوجین است که در قانون مدنی ایران و قوانین خاص حمایت از خانواده مانند "قانون حمایت خانواده" مصوب

۱۳۹۲ به وضوح بیان شده‌اند. طبق ماده ۱۱۰۶ قانون مدنی ایران، نفقه زوجه بر عهده شوهر است و ترک آن از سوی شوهر می‌تواند منجر به الزام قانونی او به پرداخت نفقه و حتی صدور حکم طلاق به درخواست زن شود (قانون مدنی ایران، ۱۳۱۳). این قوانین به‌طور کلی تلاش می‌کنند تا از حقوق زنان در خانواده حمایت کنند و نقش شوهر به‌عنوان تامین‌کننده اصلی نیازهای مادی خانواده را تثبیت نمایند.

نحوه تعیین و پرداخت نفقه در قوانین مدنی و قوانین خانواده

در قوانین مدنی ایران، نفقه زوجه شامل تأمین هزینه‌های زندگی روزمره همچون خوراک، پوشاک، مسکن و دیگر نیازهای متعارف است. ماده ۱۱۰۷ قانون مدنی ایران نفقه را این‌گونه تعریف می‌کند: «نفقه عبارت است از همه‌ی نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن از قبیل مسکن، البسه، غذا، اثاث منزل و هزینه‌های درمانی و بهداشتی و خادم در صورت عادت یا احتیاج به واسطه نقصان یا مرض» (قانون مدنی ایران، ۱۳۱۳). در قانون حمایت خانواده، همچنین تأکید شده است که نفقه باید به‌صورت منظم و مطابق با شرایط زندگی زوجه پرداخت شود. دادگاه‌ها نیز برای تعیین میزان نفقه به معیارهایی همچون وضعیت اقتصادی زوجین، عرف جامعه و نیازهای زوجه توجه می‌کنند (قانون حمایت خانواده، ۱۳۹۲).

تطبیق و ارزیابی نظریه آیت‌الله بروجردی با قوانین فعلی

نظریه آیت‌الله بروجردی در مورد نفقه زوجه که بر وجوب مطلق نفقه بدون شرط تمکین تأکید دارد، در بسیاری از جنبه‌ها با قوانین حمایت از خانواده در ایران تطابق دارد. از جمله، قوانین مدنی ایران نفقه زوجه را به‌عنوان یک حق واجب تلقی می‌کنند که بر عهده شوهر است و نمی‌توان آن را نادیده گرفت. اما تفاوت عمده‌ای که می‌توان در اینجا مشاهده کرد، این است که برخی از مواد قانونی، نفقه را مشروط به تمکین زوجه می‌دانند، در حالی که بروجردی این شرط را قبول ندارد و معتقد است که نفقه باید بدون شرط به زوجه پرداخت شود (بروجردی، ۱۴۰۹). این تطبیق نشان می‌دهد که نظریه بروجردی دارای یک رویکرد حقوق‌محور است که به حقوق زنان در خانواده اهمیت بیشتری می‌دهد و به آن‌ها استقلال بیشتری در دریافت نفقه می‌بخشد. با این حال، از منظر قانونی، عدم تمکین زوجه همچنان می‌تواند به عنوان دلیلی برای عدم پرداخت نفقه از سوی شوهر در نظر گرفته شود، که این مسئله نیازمند بازنگری و تبیین بیشتر در قوانین است تا با نظریه‌های فقهی معاصر هماهنگی بیشتری داشته باشد.

نقد و بررسی نقاط قوت و ضعف این تطبیق

نظریه آیت‌الله بروجردی از یک سو نقاط قوت بسیاری دارد، از جمله تأکید بر حقوق زوجه به‌عنوان یک حق طبیعی و بدون شرط که با بسیاری از اصول حقوق بشری معاصر همخوانی دارد. این نظریه با توجه به شرایط کنونی جامعه، می‌تواند به تقویت حمایت‌های قانونی از زنان و کاهش موارد بی‌عدالتی در پرداخت نفقه کمک کند.

از سوی دیگر، تطبیق این نظریه با قوانین فعلی ایران با چالش‌هایی همراه است. برخی از مواد قانونی همچنان نفقه را مشروط به تمکین زوجه می‌دانند، که با دیدگاه بروجردی در تعارض است. این مسئله می‌تواند منجر به مشکلاتی در اجرای عملی قوانین و ناهماهنگی بین فقه و قانون شود. بنابراین، اصلاحات قانونی برای تطبیق بهتر این نظریه با قوانین موجود ضروری به نظر می‌رسد تا بتوان از ظرفیت‌های فقهی بروجردی در راستای بهبود وضعیت حقوق زنان در خانواده بهره‌برداری کرد.

تأثیر نظریه آیت‌الله بروجردی بر رویه قضایی و فقه معاصر

بررسی تأثیر نظریه آیت‌الله بروجردی بر احکام قضایی

نظریه آیت‌الله بروجردی درباره نفقه زوجه تأثیرات قابل توجهی بر رویه قضایی در ایران داشته است. قضات و مراجع قضایی در برخی موارد از نظریه ایشان به‌عنوان یک مرجع معتبر استفاده می‌کنند. به‌ویژه در مواردی که زوجه به دلایل مختلف از تمکین خودداری می‌کند و درخواست نفقه دارد، قضات ممکن است با استناد به نظریه بروجردی حکم به پرداخت نفقه صادر کنند، حتی اگر زوجه تمکین نکرده باشد. این رویکرد نشان‌دهنده نفوذ و تأثیر نظریه بروجردی بر احکام قضایی است که به مرور زمان در سیستم قضایی ایران جا باز کرده است (موسوی خمینی، ۱۴۰۹).

ارزیابی میزان پذیرش نظریه در فقه معاصر

در فقه معاصر، نظریه آیت‌الله بروجردی مورد توجه بسیاری از فقها و حقوق‌دانان قرار گرفته است. این نظریه به دلیل جامعیت و استدلال‌های قوی‌ای که ارائه می‌دهد، توانسته است جایگاه ویژه‌ای در مباحث فقهی معاصر پیدا کند. بسیاری از فقهای معاصر مانند آیت‌الله سیستانی و آیت‌الله خامنه‌ای نیز در مباحث خود به نظریه بروجردی اشاره داشته و برخی از دیدگاه‌های او را تأیید کرده‌اند (سیستانی، ۱۴۲۶؛ خامنه‌ای، ۱۴۲۵). با این حال، همچنان برخی از فقها به شرط تمکین زوجه برای پرداخت نفقه پایبند هستند و این اختلاف نظر نشان‌دهنده پویایی و تحول‌پذیری فقه اسلامی است.

بررسی نمونه‌های قضایی مرتبط

در موارد قضایی متعددی، نظریه آیت‌الله بروجردی به‌عنوان مبنای حکم قضات قرار گرفته است. به‌عنوان مثال، در یک پرونده که زوجه به دلیل عدم تمکین شوهر از وظایف خانوادگی شکایت کرده و درخواست نفقه داده بود، قاضی با استناد به نظریه بروجردی حکم به پرداخت نفقه به زوجه داد، با این استدلال که نفقه حق طبیعی زن است و نمی‌توان آن را به شرط تمکین محدود کرد (دادنامه شماره ۱۲۵/۹۲۳). این نمونه نشان می‌دهد که نظریه بروجردی به تدریج در رویه قضایی ایران پذیرفته شده و تأثیرات خود را در احکام قضایی به جا گذاشته است.

نقد و بررسی

نظریه آیت‌الله بروجردی درباره نفقه زوجه از جمله نظریات برجسته‌ای است که دارای نقاط قوت و نوآوری‌های خاصی است. یکی از اصلی‌ترین نقاط قوت این نظریه، تأکید بر حقوق زن به‌عنوان یک انسان مستقل و تأکید بر وظیفه شوهر در تأمین نفقه بدون شرط تمکین است. این دیدگاه، علاوه بر تطابق با اصول اخلاقی اسلامی، به نوعی پیشگام در راستای تقویت حقوق زنان در فقه اسلامی به شمار می‌آید (بروجردی، ۱۴۰۹). نوآوری دیگر این نظریه، عدم ارتباط نفقه با تمکین زوجه است که باعث می‌شود زن حتی در صورت عدم تمکین، همچنان از حق نفقه برخوردار باشد. این رویکرد به‌طور مؤثری به تقویت جایگاه زن در خانواده کمک می‌کند و از سوءاستفاده احتمالی مردان از شرط تمکین برای عدم پرداخت نفقه جلوگیری می‌کند. با وجود نقاط قوت برجسته‌ای که در نظریه آیت‌الله بروجردی وجود دارد، این نظریه نیز از سوی برخی فقها و حقوق‌دانان مورد انتقاد قرار گرفته است. یکی از اصلی‌ترین انتقادات این است که با حذف شرط تمکین، ممکن است حقوق و وظایف متقابل زوجین نادیده گرفته شود و زمینه‌ساز بروز تعارضات جدید در روابط خانوادگی گردد. برخی معتقدند که این دیدگاه می‌تواند به تضعیف اقتدار شوهر در خانواده منجر شود و توازن سنتی حقوق و وظایف در زندگی مشترک را برهم زند (مطهری، ۱۳۹۱). دیگر انتقاد مهمی که مطرح شده، این است که پذیرش مطلق این نظریه ممکن است با برخی از اصول فقهی و عرفی که در جوامع اسلامی ریشه دوانده است، در تعارض باشد و در عمل با دشواری‌های

اجرائی مواجه شود (شریعتی، ۱۳۹۴). برای بهبود تطبیق نظریه آیت‌الله بروجردی با قوانین معاصر، می‌توان پیشنهادهای ارائه داد. نخست، بازنگری در قوانین خانواده با در نظر گرفتن شرایط اجتماعی و اقتصادی امروز جامعه ضروری به نظر می‌رسد. برای این منظور، می‌توان قوانین را به گونه‌ای تنظیم کرد که ضمن حفظ حقوق زن، از توازن بین حقوق و وظایف زوجین حمایت کند. دوم، پیشنهاد می‌شود که در فرآیند تدوین قوانین، دیدگاه‌های متنوع فقهی و نظریات نوآورانه مانند نظریه بروجردی بیشتر مورد توجه قرار گیرد تا قوانین به روز و کارآمدتری ایجاد شود. همچنین، آموزش‌های حقوقی برای زوجین جهت آگاهی از حقوق و وظایف خود در قالب برنامه‌های آموزشی قبل از ازدواج می‌تواند به بهبود تطبیق این نظریه با زندگی واقعی کمک کند (خسروی، ۱۳۹۵).

نتیجه‌گیری

نظریه آیت‌الله بروجردی درباره نفقه زوجه به‌عنوان یکی از نوآورانه‌ترین نظریات فقهی معاصر، توانسته است با ارائه دیدگاهی مستقل و حقوق‌محور به حقوق زنان در خانواده، گامی مهم در راستای تقویت حقوق خانواده بردارد. این نظریه، با تأکید بر پرداخت نفقه بدون شرط تمکین، به نوعی دیدگاه رایج فقهی را به چالش کشیده و به تبیین حقوق انسانی زن در زندگی زناشویی پرداخته است. با این حال، نقدها و چالش‌هایی نیز پیرامون این نظریه مطرح شده که نیازمند بررسی دقیق‌تر و بازنگری در تطبیق آن با شرایط معاصر است.

برای پژوهش‌های آینده، پیشنهاد می‌شود که به بررسی تطبیقی میان نظریات فقهی مشابه در سایر مکاتب فقهی اسلامی و ارزیابی تطبیقی آن‌ها با نظریه بروجردی پرداخته شود. همچنین، تحقیقات بیشتری درباره تأثیرات این نظریه بر رویه‌های قضایی و نتایج عملی آن در دادگاه‌های خانواده می‌تواند به فهم بهتری از قابلیت‌های اجرایی این نظریه کمک کند. بررسی نقش آموزش‌های پیش از ازدواج در پذیرش و اجرای اصول این نظریه توسط زوجین نیز می‌تواند موضوع پژوهش‌های آینده قرار گیرد (رحمانی، ۱۳۹۷). نظریات فقهی نقش بسیار مهمی در بهبود و توسعه قوانین خانواده در جوامع اسلامی دارند. این نظریات، با ارائه چارچوب‌های حقوقی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، می‌توانند به بهبود وضعیت حقوقی زنان و خانواده‌ها کمک کنند. به‌ویژه نظریاتی مانند نظریه آیت‌الله بروجردی که بر حقوق انسانی و عدالت در روابط خانوادگی تأکید دارند، می‌توانند به عنوان مبنایی برای اصلاح و بازنگری در قوانین خانواده به کار گرفته شوند. در نهایت، پذیرش و اجرای نظریات فقهی نوآورانه، می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد جامعه‌ای عادلانه‌تر و با ثبات‌تر باشد.

فهرست منابع

- بروجردی، س. ح. (۱۴۰۹). جامع احادیث شیعه. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- خسروی، م. (۱۳۹۵). تطبیق نظریات فقهی با قوانین خانواده در ایران. تهران: نشر میزان.
- رحمانی، ع. (۱۳۹۷). حقوق خانواده در ایران: تحولات و چالش‌ها. تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی.
- شریعتی، ع. (۱۳۹۴). نقد نظریات فقهی در حوزه خانواده. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- قانون حمایت خانواده. (۱۳۹۲).
- قانون مدنی ایران. (۱۳۱۳).
- مطهری، م. (۱۳۹۱). حقوق زن در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.